

(Ne)baigtas Antrasis pasaulinis karas Ukrainoje

OLEKSANDR LYSENKO

Daktaras, profesorius

Ukrainos nacionalinė mokslų akademija,

Ukrainos istorijos institutas,

Karinių istorinių tyrimų skyriaus vedėjas

(Kyjivas, Ukraina)

✉ ukr2ww@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

ABSTRACT. The text examines one of the most difficult periods in the history of people of Ukraine – the events of the World War II.

The purpose of this survey is to show the existential nature of the largest armed conflict in the history of mankind for Ukrainians, which was determined by the real threat of depopulation, as well as the deprivation of their natural right to self-determination. Not only great and influential, but also smaller actors of international arena had their own interests in Ukrainian territories, raw materials, and industrial and human resources. However, Moscow considered Ukraine to be the sphere of its undivided domination and used all means to solve the “Ukrainian question” according to its own scenarios. The first Sovietisation unequivocally confirmed the Kremlin’s intentions to implement the Bolshevik project in the Ukrainian regions annexed in 1939–1940. Under the collision of two totalitarian systems – Soviet and Nazi – Ukrainian political independence-oriented forces managed to organise themselves for resistance and protection of the indigenous interests of the people of Ukraine. The organisation of Ukrainian nationalists, as well as representatives of other political groups created their own armed formations – such as “Poliska Sich”, the Ukrainian Insurgent Army, self-defence units – which launched a struggle against the German and Soviet occupational forces and administration. This asymmetric confrontation had great political and moral-psychological significance, affirming the vitality of the “Ukrainian idea” and the continuity of the struggle for the restoration of Ukrainian statehood. The Stalinist regime needed more than 10 years to suppress the national liberation movement in Ukraine. Yet Ukrainians did not come to terms with communist tyranny and resisted it until the fall of the Soviet Union. In the current confrontation with the Russian aggression, Ukraine is finally breaking with its imperial past and establishing it as an independent, democratic state.

KEYWORDS: Ukrainian question, sovereignty, political nation, statehood, World War II, Russia, Germany, occupation, deportations, terror, genocide.

Ukrainiečių kova su nacistine ir bolševikine totalitarinėmis sistemomis Antrojo pasaulinio karo metais tapo daugybės tyrimų tema. Ukrainoje per pastaruosius tris dešimtmečius susiformavo solidus istoriografinės medžiagos pluoštas: nagrinėjamos nacionalinio išsivadavimo judėjimo problemos, priešinimasis Maskvos bandymams pilnai inkorporuoti Ukrainą į imperijos politinį, socialinį, ekonominį ir etnokonfesinį organizmą, asimiliuoti ukrainiečius, ištirpdyti juos „naujos istorinės bendruomenės – sovietinių žmonių“ masėje. Vien tokiems darbams išvardyti prireiktų rimto bibliografinio leidinio. Todėl paminėsime tik kai kuriuos iš jų, kurie, mūsų manymu, yra esminiai siekiant paaiškinti, kodėl ir kokių būdu Josifas Stalinas ir jo artimiausia aplinka sprendė „Ukrainos klausimą“.

Metodologinis posūkis Antrojo pasaulinio karo istoriografijoje siejamas su Michailo Kovalio darbais – jis pirmą kartą sistemingai suabejojo sovietiniu mitu apie „Didįjį Tėvynės karą ir Pergalę“¹. Sugriauti sovietinę istorinę schemą padėjo Vladyslavo Hrynevyciaus knygos, pateikiančios platų įvairių Ukrainos visuomenės sluoksnių nuotaikų spektrą karo metu, Josifo Stalino režimo „jautrius taškus“ ir pilietinio nepaklusnumo formas².

Nemenka mokslininkų grupė tyrinėjo Ukrainos nacionalinio išsivadavimo judėjimą. Reikšmingiausi rezultatai paskelbti Ivano Bilaso, Volodymyro Dziobako, Anatolijaus Rusnačenkos, Anatolijaus Kentijaus, Ivano Patryliako, Volodymyro Nikolskio monografijose³.

¹ Михайл В. Коваль, „Маловідомі і непрочитані сторінки історії [Mažai žinomi ir neperskaityti istorijos puslapiai], in: Київ, 1995 c; Михайл В. Коваль, *Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 pp.)*: Спроба сучасного концептуального бачення [Ukraina Antrajame pasauliniame ir Didžiajame Tėvynės karuose (1939–1945): šiuolaikinės koncepcinės vizijos bandymas], (ser. *Україна крізь віки*, 12), Київ: Альтернативи, 1999; Михайл В. Коваль, *Друга світова війна і Україна (1939–1945 pp.)*: Історіософські нотатки [Antrasis pasaulinis karas ir Ukraina (1939–1945 metai): Istoriosofinės pastabos], Київ: Ін-т історії України, 1999; Михайл В. Коваль, *Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945)*. Спроба сучасного концептуального бачення [Ukraina Antrajame pasauliniame ir Didžiajame Tėvynės karuose (1939–1945): šiuolaikinės koncepcinės vizijos bandymas], (ser. *Україна крізь віки*, 12), Київ: Альтернативи, 1999; Михайл В. Коваль, *Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 pp.)* [Ukraina Antrajame pasauliniame ir Didžiajame Tėvynės karuose (1939–1945)], Київ, 2000.

² Владислав А. Гриневич, *Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 pp.)* [Visuomeninės politinės Ukrainos gyventojų nuotaikos Antrojo pasaulinio karo metais (1939–1945)], Київ, 2007; Владислав А. Гриневич, *Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939–червень 1941 pp.* [Nesuvaldomi nesutarimai: Antrasis pasaulinis karas ir visuomeninės politinės nuotaikos Ukrainoje, 1939 m.–1941 m. birželis], Київ, Дніпропетровськ: Ліра, 2012.

³ Іван Г. Білас, *Репресивно-каральна система України (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* [Represinė baudžiamoji Ukrainos sistema (1917–1953): visuomeninė politinė ir istorinė teisinė analizė], 2 книги, Київ: Либідь–Військо України, 1994; Володимир Дзьобак, *Тарас Бульба-Боровець та його військовий підрозділ в українському русі опору (1941–1944 pp.)* [Tarasas Bulba-Borovec ir jo ginkluotieji padaliniai Ukrainos pasipriešinimo išsivadavimo judėjime (1941–1944)], Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002; Анатолий Русначенко, *Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках* [Pasipiktinusi tauta. Nacionalinis išsivadavimo judėjimas Ukrainoje ir nacionaliniai pasipriešinimo judėjimai Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje 1940–1950 metais], Київ: Пульсари, 2002; Анатолий Кентій, *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956: Історико-архівні нариси* [Ukrainos nacionalistų ginkluotasis aktas. 1920–1956: Istorinės archyvinės apybraižos], t. 1: *Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942* [Nuo Ukrainos karinės organizacijos iki Ukrainos nacionalistų organizacijos. 1920–1942 metai], Київ, 2005; Володимир М. Нікольський, *Підпілля ОУН(Б) у Донбасі* [OUN(Б) pogrindis Donbase], Київ, 2001; Іван К. Патріляк, *Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках* [OUN(Б) karinė veikla 1940–1942 metais], Київ, 2004.

Istorių darbo grupės prie Ukrainos nacionalistų organizacijos (*Організація українських націоналістів, OUN*) ir Ukrainos sukilėlių armijos (*Українська повстанська армія, UPA*) veiklos tyrimo vyriausybės komisijos (sudarytos 1997 m.) daugiamečio darbo rezultatu tapo „Parengiamoji istorinė informacija“ ir „Istorinė išvada apie OUN–UPA veiklą“, taip pat baigiamoji kolektyvinė monografija *Ukrainos nacionalistų organizacija ir Ukrainos sukilėlių armija*⁴.

Volodymyras Baranas, Vasylis Tokarskis, Mykola Lytvynas, Kimas Naumenka nuodugniai išnagrinėjo Vakarų Ukrainos pirmosios sovietizacijos laikotarpį⁵.

Sovietinės karo laikų Temidės specifika nagrinėja Tamara Vronska. Ji išsamiai aprašo plataus laikotarpio Kremliaus represinės politikos ukrainiečių atžvilgiu reglamentavimą ir teisinę bazę, pateikia patikslintą deportacijų statistiką, išryškina kolektyvinės atsakomybės ir šeimų įkaitų taikymo algoritmą⁶.

Daugybėje bendro pobūdžio darbų autorių kolektyvai kompleksiskai nagrinėjo klausimus, susijusius su antiukrainietiška Kremliaus politika, pirmąja ir antrąja Vakarų Ukrainos sovietizacija, valstybiniu teroru prieš savo žmones, Ukrainos veiksnio naudojimu tarptautinėje arenoje kuriant Jungtinių Tautų organizaciją ir kt.⁷ Tarp kolektyvinių darbų išsiskiria tritomis *Ukraina ir Rusija istorinėje retrospektyvoje*. Vienas šios knygos tomas skirtas Ukrainos sovietinio projekto analizei, ypač jo įgyvendinimui Antrojo pasaulinio karo kontekste bei jo visuomeninėms bei politinėms pasekmėms⁸.

⁴ Проблема ОУН і УПА: попередня історична довідка [OUN ir UPA problema: parengiamoji istorinė informacija], Київ: Інститут історії України, 2000; Проміжний звіт Робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН–УПА [Tarpinė darbo grupės ataskaita rengiant istorinę išvadą apie OUN–UPA veiklą], Київ: Ін-т історії України НАН України, 2000; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси [Ukrainos nacionalistų organizacija ir Ukrainos sukilėlių armija: Istorinės apybraižos], Київ: Наукова думка, 2005.

⁵ Володимир К. Баран, Василь В. Токарський, Україна. Західні землі. 1939–1941 [Ukraina. Vakarinės žemės. 1939–1941], Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009; Микола Литвин, Кім Науменко, Сталін і Західна Україна 1939–1941 pp. [Stalinas ir Vakarų Ukraina 1939–1941 metais], Київ, 2010.

⁶ Тамара В. Вронська, Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952): Монографія [Neteisminės nacionalinio išsivadavimo judėjimo dalyvių šeimoms narių represijos vakarinėse Ukrainos srityse (1944–1952): Monografija], Харків: Право, 2008; Тамара В. Вронська, Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин „ворогів народу“ в Україні (1917–1953 pp.) [Totalitarinio režimo įkaičiai: represijos prieš „liaudies priešų“ šeimas Ukrainoje (1917–1953 metai)], Київ: Інститут історії України, 2009; Тамара В. Вронська, Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 pp.) [Sutramdymas pasitelkiant baimę: šeimos įkaičiai sovietų valdžios baudžiamojoje praktikoje (1917–1953 metai)], Київ: Темпора, 2013.

⁷ Політична історія України ХХ століття, 6 томів, т. 4: Україна у Другій світовій війні (1939–1945) [XX amžiaus Ukrainos politinė istorija, t. 4: Ukraina Antrajame pasauliniame kare (1939–1945)], Київ, 2003; Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. [Ukraina Antrajame pasauliniame kare: žvilgsnis iš XXI amžiaus perspektyvos], 2 книги, Київ: Наукова думка, 2010, 2011; Депортації. Західні землі України (кінець 1930-х–початок 1950-х pp.): документи, матеріали, спогади [Deportacijos. Vakarinės Ukrainos žemės (20 a. ketvirtąjo dešimtmečio pabaiga–šeštojo dešimtmečio pradžia): dokumentai, medžiaga, prisiminimai], t. 1, L'vivs: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996.

⁸ Владислав А. Гриневиц, Віктор М. Даниленко, Станіслав В. Кульчицький, Олександр Є. Лисенко, Україна і Росія в історичній ретроспективі, т. 2: Радянський проект для України [Ukraina ir Rusija istorinėje retrospektyvoje, t. 2: Sovietinis projektas Ukrainai], Київ, 2004.

Atsižvelgiant į tai, kad „Ukrainos klausimas“ nebuvo išspręstas paisant Ukrainos politinės tautos interesų, yra būtina tyrinėti kaip Ukraina išėjo iš Antrojo pasaulinio karo ir kaip klostėsi vėlesnės Ukrainos nacionalinio judėjimo trajektorijos, kurios galiausiai logiškai užbaigė šį procesą.

„Ukrainos klausimas“ tarpukario laikotarpiu

Kiekvienos tautos istorijoje yra laikotarpių, nulemiančių jos civilizacinius vektorius, aksiologinius orientyrus ir kovos strategijas su destruktiviais vidiniais ir išoriniais veiksniais, kurie trukdo įgyvendinti trokštamus planus ir prigimtinę teisę į apsisprendimą ir suverenią valstybę. Ukrainos tautai tai buvo Ukrainos revoliucijos (1917–1921), Antrojo pasaulinio karo bei šiuolaikinio Rusijos Federacijos karo prieš Ukrainą metai. Visus šiuos įvykius jungiančia vidine prasme grandine reikėtų laikyti Ukrainos politinės tautos formavimąsi ir jos kovą už savo valstybę. Juos skiriantys laiko intervalai tik iš pirmo, paviršinio žvilgsnio leidžia juos suvokti kaip atskirus, skirtingos prigimties fenomenus. Iš tikrųjų tai yra organiškai to paties proceso komponentai. Tas procesas trunka kelis šimtmečius ir pasižymi pakilimais ir nuosmukiais, nepaneigiamais laimėjimais ir didžiulėmis netektimis. Intensyviausiu pagal mastą, ideologinį veikimą, politinį ir diplomatinį aktyvumą bei ginklo naudojimą tapo chronologinis laikotarpis nuo XX a. pradžios iki XXI a. pradžios. Svarbus veiksnys, formavęs ir formuojantis Ukrainos tautos esmę ir nepriklausomybės siekį, yra antiukrainietiška Rusijos valstybinė politika, jos autokratinės, sovietinės ir šiuolaikinės formos. Beveik genetinis mentalinis Rusijos valdovų (o kartu su jais ir daugumos politinio ir kultūrinio elito bei nuo „centro“ nutolusių gyventojų) įsitikinimas, kad ukrainiečiai yra „mažieji broliai“, o rusų misija – jais „pasirūpinti“, daugelį šimtmečių yra Sankt Peterburgo-Maskvos ekspansinės politikos pagrindas. Šiandien ši konfrontacija pasiekė kulminaciją, kadangi kalbame apie fizinę ukrainiečių tautos, kaip ir Ukrainos politinės nacijos, kuri formavosi sudėtingai ir ilgai, tolesnę egzistenciją. Ir tai yra įtikinamas įrodymas, kad visi ankstesni Ukrainos nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio laikotarpiai nevisiškai pasiekdavo tikslą, tačiau kartu vyko su stipria inercija, kuri anksčiau ar vėliau turėjo atvesti arba į teigiamą „Ukrainos klausimo“ sprendimą, arba ukrainiečių kaip etninės, politinės ir socialinės bendruomenės sunykimą ir su(si)skaldymą, taip pat Ukrainos išnykimą iš pasaulio politinio žemėlapiu.

Dėl klausimų, kuriuos paliečia šio straipsnio tema, gausos istoriografinė apžvalga užimtų per daug vietas. Todėl leisiu sau tik konstatuoti, kad tiek Ukrainoje, tiek už jos ribų egzistuoja platus istorikų, politologų, teisininkų įdirbis, atspindintis įvairius Ukrainos tautos kovos už savo valstybę aspektus⁹.

Po Pirmojo pasaulinio karo teritorijos, kuriose nuo seno gyveno ukrainiečiai, tapo Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (SSRS), Lenkijos, Rumunijos ir Čekoslovakijos da-

⁹ Станіслав В. Кульчицький, Червоний виклик: історія комунізму в Україні від його народження до загибелі [Raudonasis iššūkis: komunizmo Ukrainoje istorija nuo jo gimimo iki žlugimo], kn. 2, Київ: Темпора, 2013.

limi. Pastarosiose šalyse ukrainiečiai turėjo tam tikrų politinių ir pilietinių teisių (tiesa, su įvairiais apribojimais), tačiau Sovietų Sąjungoje buvo visiškai kitokia valstybės ir visuomenės bei atskirų jos narių santykių tvarka.

„Pergalingas tarybų valdžios žygis“ po bolševikų perversmo Rusijoje 1917-ųjų spalį Ukrainoje iš tikrųjų virto kruvinomis žudynėmis, kurių tikslas buvo paversti Ukrainos žemes „socialistinių pertvarkų“ platforma. Ukrainos nacionalinės jėgos trejus metus atkakliai priešinosi šiems bandymams. 1919 m. sausio 18 d. Kyjive buvo iškilmingai pasirašytas Ukrainos Liaudies Respublikos ir Vakarų Ukrainos Liaudies Respublikų susijungimo aktas, simbolizuojantis Ukrainos žemių sutelkimą vienoje valstybėje. Tačiau nei Centrinei Radai, nei etmonui Pavlui Skoropadskiui, nei Ukrainos Liaudies Respublikos Vyriausybei dėl itin nepalankios tarptautinės ir socialinės ekonominės situacijos bei ginkluotos konfrontacijos su užsienio kariuomene nepavyko išsaugoti Ukrainos valstybingumo. Ginklais užvaldę Ukrainą, Rusijos satrapai geležine ranka smaugė sukilėlių judėjimą ir spontaniškus valstiečių maištus.

Siekdamas pritraukti tautiškai sąmoningos Ukrainos gyventojų dalies simpatijas ir suformuoti teigiamą SSRS įvaizdį užsienyje, valdantysis elitas 1923 m. pradėjo „korenizacijos“ politiką, kuri Ukrainos SSR įgijo „ukrainizacijos“ formą¹⁰. Neatpažinusi klastingo strateginio manevro, Ukrainos inteligentija patikėjo valdžios nuoširdumui ir laikinas nuolaidas, susijusias su kultūros, švietimo ir kalbos sričių liberalizavimu, palaikė ketinimu sudaryti ukrainiečiams palankias sąlygas nacionaliniam vystymuisi. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje „ukrainizacijos“ politika pradėjo trauktis, o režimas paskelbė kovą su „ukrainiečių buržuaziniu nacionalizmu“. Ribiniais tapo 1933-ieji, kai dėl susiklosčiusios situacijos nušūdė nacionalinių komunistų lyderiai Mykola Chvyliovas ir Mykola Skrypnykas¹¹.

Valstybinis teroras tapo viena iš prioritetinių bolševikų vidaus politikos krypčių. Šio antihumaniško „Maskvos svajotojų“ kurso instrumentalizaciją įrodo institucinė ir norminė teisės sąranga. Demonizuotas „liaudies priešas“ įvaizdis tapo propagandos branduoliu ir kartu teisine apibrėžtimi, o jo įtvirtinimas masinėje sovietų piliečių sąmonėje prisidėjo prie esamos politinės sistemos legitimizacijos ir masinio teroro pateisinimo.

Pirmosioms „nereikalingų žmonių“ kategorijoms buvo priskirti buvę aukščiausiojo ir viduriniojo biurokratijos sluoksnių atstovai, verslininkai, bankininkai, dvarininkai, o netrukus ir „buožės“ – stiprūs ir efektyvūs stambūs žemvaldžiai, kurie neketino valstybei grobuonei nemokamai atiduoti beveik visų savo darbo rezultatų. Kremlius į tai at-

¹⁰ Apie „ukrainizaciją“ žr. šiame leidinyje – Tetiana Boriak, p. 23–24.

¹¹ Žr. „Українізація“ 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки [XX а. 3–4 десятиліття „ukrainizacija“ prielaidos, pasiekimai, patokos], Київ: Інститут історії України, 2003; Національне питання в Україні ХХ–ХХІ ст.: історичні нариси [Nacionalinis klausimas Ukrainoje ХХ–ХХІ а.: istorinės apybraižos], 2006; Тері Мартин, Імперія національного відривування: нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939) [Nacionalinio niveliavimo imperija: tautos ir nacionalizmas Sovietų Sąjungoje (1923–1939)], Київ: Критика, 2013.

sakė priverstinai iškeldindamas „buožes“ kartu su šeimomis: iki 1930 m. kovo pradžios į SSRS šiaurės rytus buvo priverstinai iškeldinti beveik 93 tūkst. ukrainiečių valstiečių¹², o 1931 m. birželį – dar daugiau nei 18 tūkst.¹³ Kai kurių tyrėjų duomenimis, per dvejus metus iš Ukrainos Sovietų Socialistinės Respublikos (Ukrainos SSR) buvo išvežti daugiau nei 277 tūkst. valstiečių¹⁴. Išvijusi ir ištrėmusi pagrindinį žemės ūkio produkcijos gamintoją, kuris neslėpė savo priešiško, sovietų valdžia ėmėsi viduriniojo valstiečių sluoksnio. Paskelbusi, kad bus laikomasi pagreitintos industrializacijos kurso, bolševikų vadovybė nusprendė jį finansuoti lėšomis, gautomis iš žemės ūkio produktų eksporto. Grūdų derliaus nuėmimas baigdavosi visišku grūdų atėmimu, dėl kurio masiškai išplito badas ir, įvairiais skaičiavimais, mirė nuo 4 iki 6 mln. respublikos gyventojų. Holodomoru (Didysis Ukrainos badmetis) buvo įgyvendintas dar vienas nuožmus Maskvos planas – išnaikinti tautiškai sąmoningą ukrainiečių dalį, kuri nenoriai ir per lėtai, Stalino ir jo pakalikų įsitikinimu, priėmė ir įsisavino „socializmo pranašumus“.

Didysis 1937–1938 m. teroras tapo eiliniu ukrainiečių naikinimo etapu, ir ne tik tų, kurie atvirai ar bent jau užuominomis nukrypo nuo „pagrindinės partijos linijos“. Visų visuomenės sluoksnių ir valstybės aparato grandžių „valymai“ labai stipriai sumažino nacionalinio elito, galinčio skleisti ir įgyvendinti nacionalinę idėją, kritinę masę. Ukrainos SSR Sovietų Sąjungos sudėtyje virto viena didele koncentracijos stovykla, kurios gyventojus paralyžavo baimė. Tokia padėtis leido sovietų vadovybei kontroliuoti visas visuomeninio ir politinio gyvenimo sritis ir užgniaužti bet kokias opozicinių apraiškų užuomazgas.

1936 m. „Stalino Konstitucija“ išryškino bolševikų elito sukurtą politinę ir socialinę ekonominę sistemą, visiškai atmetančią demokratines laisves ir tautų apsisprendimo teisę (pastarąjį šūkį propagandos tikslais ypač aktyviai minėjo Leninas ikirevoliuciniu ir revoliuciniu laikotarpiais). Tuo metu daugeliui atrodė, kad sovietinė bolševikinė valstybingumo forma liks vienintelė įmanoma ukrainiečių visuomenės organizacijos forma. Ketvirtą dešimtmečio pabaigoje „Ukrainos klausimas“ vėl pateko į Europos politikos epicentrą. Pirmojo pasaulinio karo metu neišspręsti antagonizmai transformavosi į naujas grėsmes. Ukrainiečių apgyvendintos Bukovina, Voluinė, Galicija, Užkarpatė, Lemkivščyna, Palenkė ir Chelmo žemė daugeliui žaidėjų buvo mažai reikšmingos figūros Europos šachmatų lentoje. Nedaugelis iš jų ketino atsižvelgti į šių teritorijų gyventojų interesus ir lūkesčius, ypač į amžinąjį ukrainiečių troškimą sukurti savo suverenią valstybę. Pagal Miuncheno

¹² Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание, 1927–1939: Док. и материалы, 5 томів, т. 2: Ноябрь 1929–декабрь 1930 гг. [Sovietinio kaimo tragedija: kolektyvizacija ir išbūžinimas, 1927–1939: Dokumentai ir medžiaga, t. 2: 1929 m. lapkritis–1930 m. gruodis], Moskva: ROSSPEN, 2000, p. 337–338.

¹³ Станіслав В. Кульчицький, Суцільна колективізація українського села. Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки [Visuotinė Ukrainos kaimo kolektyvizacija. 1932–1933 metų badas Ukrainoje: priežastys ir pasekmės], Київ: Наукова думка, 2003, p. 381.

¹⁴ Николай Ф. Бугай, Народы Украины в „Особой папке Сталина“ [Ukrainos tautos „upatingajame Stalino segtuve“], Moskva: Наука, 2006, p. 56.

susitarime užfiksuotus sprendimus Praha suteikė autonomijos statusą vadinamajai Prie-karpatės Rutėnijai (*Подкарпатська Русь*, ček. *Podkarpatska Rus, Země Podkarpatoruska*). 1938 m. lapkričio 22 d. Karpatų Ukrainos (*Карпатська Україна*) autonomiją oficialiai pripažino Čekoslovakijos Respublikos parlamentas. Tačiau 1939 m. kovą Vengrijos kariai okupavo šią Ukrainos nacionalinio valstybingumo salelę. Tuo tarpu įtakingi Antrosios Lenkijos Respublikos, padėjęsios Vengrijai užgrobti Užkarpatę (*Закарпаття*), politiniai sluoksniai nenustojo ieškoti būdų prieiti prie Juodosios jūros. 1938 m. lapkričio 18 d. Lenkijos vidaus reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus pavaduotojas, kalbėdamasis su Vokietijos ambasados Varšuvoje patarėju, paskelbė apie savo vyriausybės sutikimą „palaikyti Vokietiją žygyje prieš Sovietų Ukrainą“¹⁵.

Savo poziciją „Ukrainos klausimu“ turėjo ir Kremlius. Derindamas lanksčius manevrus ir nuolaidas (pavyzdžiui, „ukrainizacijos“ politiką) su masinėmis represijomis ir deportacijomis dėl tautybės, ketvirtajame dešimtmetyje Stalinas bandė susilpninti „ukrainietiško separatizmo“ pagrindus. Atidžiai sekdamas įvykius ne tik Ukrainos SSR, bet ir tarp ukrainiečių emigrantų, jis reagavo jam būdingomis priemonėmis. Komentuodamas Kremliaus taktiką, amerikiečių tyrinėtojas Markas Franklandas pažymėjo, kad sovietų lyderiai „nepamiršo, kaip Ukrainos nacionalistai 1917 m. susivienijo su Vokietija; po dvidešimt metų atrodė, kad vokiečių invazija yra vienintelė išeitis, galinti padaryti Ukrainos separatizmą įmanomą“¹⁶. Noras likviduoti „nacionalistų lizdą“ Lenkijoje sutapo su noru atimti iš jos Voluinę ir Galiciją. „Kalbant apie Lenkiją, – pabrėžė Hryhoryjus Kostiukas, – iš jos tikrai buvo reikalaujama, jei ne tiesiogiai, tai netiesiogiai atiduoti visą Ukrainos teritoriją (Galiciją, Voluinę ir kt.). Stalinas manė, kad be šito Ukrainos išsivadavimo judėjimo (Ukrainos ugnikalnio) pavojaus lokalizuoti neįmanoma“¹⁷. Sovietų lyderis norėjo pasinaudoti įkyriū Hitlerio pasiūlymu sudaryti susitarimą su SSRS, leidžiantį Vokietijai sutelkti dėmesį į pasirengimą karui. Tokia sutartis kartu atvėrė kelią Stalino geopolitinių ambicijų įgyvendinimui. 1939 m. rugpjūčio 23 d. buvo pasirašyta dvišalė Nepuolimo sutartis tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, vadinamasis Molotovo-Ribbentropo paktas, ir jos slaptasis protokolas. Pagal paskutinį dokumentą demarkacijos linija tarp Vokietijos ir SSRS (politinių permainų atveju) turėjo eiti ties Pisa–Narevu–Vysla–Sanu. Be to, Vokietija suteikė Sovietų Sąjungai veiksmų laisvę Besarabijos klausimu. Molotovo–Ribentropo paktas atvėrė daugiau galimybių slopinti Ukrainos judėjimą už nepriklausomybę nei galimi susitarimai su Londonu ir Paryžiumi (kurie, beje, žaidė savo žaidimą). Sukūrus kolektyvinio saugumo sistemą su Vakarų demokratijomis (net ir SSRS sąlygomis), sovietų specialiųjų tarnybų

¹⁵ Год кризиса: Документы и материалы. 1938–1939 [Krizės metai: Dokumentai ir medžiaga. 1938–1939], 2 tomai, t. 1: 29 вересня 1938–31 травня 1939, Москва, 1990, p. 174–177.

¹⁶ Mark Frankland, *Khrushchev*, New York: Stein and Day, 1969, p. 52.

¹⁷ Григорій Костюк, *Сталінізм в Україні: генеза й наслідки* [Stalinizmas Ukrainoje: genezė ir pasekmės], Київ, 1995, p. 385.

veiksmai susilauktų ne tik Lenkijos, bet ir Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos vyriausybų pasipriešinimo. O sutartis su Vokietija dėl įtakos sferų, priešingai, suteikė Stalinui teisę priimti bet kokius sprendimus ir imtis bet kokių veiksmų vakarinėse Ukrainos žemėse. Tikrasis jo siekis buvo Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos prijungimas.

Tačiau Ukrainos politiniai sluoksniai už Ukrainos SSR ir SSRS ribų nesiliovė bandę susitelkti kovai su Stalino tironija. Reikia pripažinti, kad Ukrainos politikai ir visuomenė užsienyje buvo per daug diferencijuoti tiek ideologiniu, tiek instituciniu požiūriu, kad būtų galima rasti pagrindą konsoliduotiems veiksams. Tačiau net tokiomis sąlygomis buvo jėgų, kurios demonstravo atkaklumą ir ryžtą siekdamas nacionalinio ukrainiečių išsivadavimo. 1920 m. aktyvūs Ukrainos revoliucijos dalyviai įsteigė Ukrainos karinę organizaciją (*Українська Військова Організація*, UVO), kuriai vadovavo buvęs Sečės šaulių vadas Jevhenas Konovalecis. Ji siekė kovoti su dviem Ukrainos okupantais – Lenkija ir bolševikine Rusija. UVO ideologiniu pagrindu tapo ukrainiečių nacionalizmas, kurio teoretikai buvo Dmytro Doncovas, Dmytro Andrijevskis, Julijanas Vasyjanas, Jevhenas Onackis, Volodymyras Martynecis ir Mykola Sciborskis. „Ukrainiečių nacionalizmas tautą laikė amžina ir absoliučia vertybe, o valios faktorių – varomąja istorinio proceso jėga. Jis išskėlė tautą aukščiau už individą, gyrė „geriausių žmonių“ didvyriškumą, reikalavo, kad tauta veiktų kaip vientisas vienetas, vadovaujamas vienos politinės organizacijos ir vieno lyderio-vado.“¹⁸ Viename iš pokalbių 1937 m. viduryje Konovalecis, numatydamas galimus įvykių vystymosi variantus, teigė: „Karas neišvengiamas po kokių dvejų ar trejų metų. Vokietijos ir Italijos ašis ketina sugriauti Sovietų Sąjungą, ir jei Hitleris neišprotės, tai Ukraina turės autonomiją ir savo kariuomenę.“¹⁹

Ideologinė, politinė ir organizacinė UVO veikla sudarė pagrindą sukurti OUN (1929), suvienijusią radikalias Ukrainos nacionalinės emigracijos stovyklos jėgas. Kadangi UVO politinis šūkis ir bekompromisiai kovos už Ukrainos visuotinę suverenią valstybę metodai užkardė galimybę teisėtai dalyvauti socialiniame ir politiniame šalių, į kurių sudėtį įėjo ukrainiečių apgyvendintos žemės, gyvenime, UVO lyderiai pasirinko nelegalias veiklos formas, kurias laikė vienintelėmis įmanomomis ir veiksmingomis tomis sąlygomis.

Pirmajame OUN kongrese, arba pirmajame Didžiajame susirinkime (Viena, 1929 m. sausio 28 d.–vasario 3 d.), buvo priimti keli nutarimai, kuriais buvo įtvirtinta organizacinė struktūra, valdymo organai, nubrėžti tikslai ir uždaviniai. Forumo dalyviai pareiškė, kad veikla turi būti vykdoma ne kai kuriose konkrečiose teritorijose, o visur, kur gyvena ukrainiečiai. OUN ideologine doktrina tapo ukrainiečių nacionalizmas – dvasinis ir politinis judėjimas esminiams tautos interesams ginti. Dokumentuose pabrėžta, kad „tik karinė

¹⁸ Анатолій Кентій, *Збройний чин Українських Націоналістів...*, t. 1, p. 66.

¹⁹ *Життя і смерть полковника Коновальця: Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії* [Pulkininko Konovalecio gyvenimas ir mirtis: Dokumentai, medžiaga, prisiminimai, dienoraščiai, laišakai, nuotraukos], Львів: Червона калина, 1993, p. 144.

jėga, kuria remiasi ginkluota tauta, pasirengusi atkakliai ir užsispyrusiai kovoti už savo teises, gali išvaduoti Ukrainą iš okupantų ir sudaryti sąlygas atkurti Ukrainos valstybę²⁰. Antrojo Didžiojo OUN susirinkimo (1941 m. balandžio mėn.) nutarimuose pabrėžta, kad organizacija „Ukrainos sąjungininkėmis laiko visas valstybes, politines grupes ir jėgas, suinteresuotas SSRS žlugimu ir nuo nieko nepriklausomos Ukrainos Suverenios Visuotinės Valstybės sukūrimu“²¹.

Neturėdami galimybės patekti į Sovietų Sąjungos Ukrainą, OUN nariai vykdė antibolševikinio pobūdžio propagandines akcijas. Vis dėlto daugiausia pastangų ketvirtajame dešimtmetyje jie dėjo į kovą su antiukrainietiškomis radikalių dešiniųjų Antrosios Lenkijos Respublikos politikų priemonėmis bei į teroristinius aktus prieš valstybės veikėjus, kurie laikėsi ypač griežto kurso Ukrainos bendruomenės atžvilgiu.

Vakarų Ukrainos prisijungimas kaip imperinis projektas

1939 m. rugsėjį dėl Stalino ir Hitlerio nusikalstamo sąmokslu žlugo Antroji Lenkijos Respublika. SSRS atiteko rytinės Lenkijos teritorijos, kuriose daugiausia gyveno ukrainiečiai ir baltarusiai. 1939 m. spalio 26 d. Lvice Vakarų Ukrainos Liaudies Susirinkimas paskelbė „Deklaraciją dėl valstybinės valdžios Vakarų Ukrainoje“ (*Декларація про державну владу на Західній Україні*) ir „Deklaraciją dėl Vakarų Ukrainos įėjimo į Ukrainos SSR“ (*Декларація про входження Західної України до складу УРСР*). Lapkričio 1 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos 5-oji sesija išnagrinėjo Liaudies Susirinkimo pareiškimą ir priėmė Vakarų Ukrainos įėjimo į SSRS sudėtį ir jos susijungimo į Ukrainos Sovietų Socialistinę Respubliką įstatymą (*Закон про входження Західної України до складу Союзу РСР з її возз'єднання в Українській Радянській Соціалістичній Республіці*). Deleгатų išrinkta komisija su atitinkamais dokumentais išvyko į Maskvą, į SSRS Aukščiausiosios Tarybos 5-osios sesijos posėdį, kur ir buvo priimtas Vakarų Ukrainos įjungimo į SSRS sudėtį ir jos susijungimo į Ukrainos Sovietų Socialistinę Respubliką įstatymas (*Закон про входження Західної України до складу Союзу РСР з її возз'єднанням з Українською Радянською Соціалістичною Республікою*). Taigi vakarinės Ukrainos žemės atsidūrė kvazivalstybinio darinio – Ukrainos SSR – sudėtyje, o tai visiškai netenkino Ukrainos nepriklausomybės šalininkų. Vietiniai gyventojai taipogi atsargiai priėmė bolševikų atvykimą. Beveik 700 tūkst. potencialių rinkėjų neatėjo prie balsadėžių arba balsavo prieš vienintelius kandidatus be alternatyvų, nuleistus „iš viršaus“. Kostiukas pateikė tokį pirmųjų sovietų rinkimų krašte vaizdą:

Vakarinių Ukrainos sričių žmonės per savo Liaudies Susirinkimą buvo priversti pripažinti sovietų valdžią, bet už tai aukščiausioji Sovietų Sąjungos valdžia [...] buvo priversta specialiu įsta-

²⁰ Cit. pagal Зиновій Книш, *При джерелах українського організованого націоналізму [Ukrainos organizuoto nacionalizmo ištakos]*, Toronto: Срібна Сурма, 1970, p. 162.

²¹ Ярослав Стецько, *30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України [1941 m. birželio 30 d. Ukrainos valstybingumo atkūrimo paskelbimas]*, Toronto, London: Ліга Визволення України, 1967, p. 61.

tymu pripažinti Ukrainos tautos teisę sujungti visas savo šimtmečius atskirtas žemes į vieną valstybę. Istorija parodys, kas kam padarė didesnę nuolaidą.²²

Iš tiesų Stalinas ukrainiečiams nedarė jokių „nuolaidų“, jis maniakiškai ir nuosekliai įgyvendino savo imperinius planus, plėsdamas sienas ir prarydamas ištisus regionus. Naujosios valdžios populistiniai šūkiai ir priemonės tik iš dalies nuslėpė tikruosius jo ketinimus, tuo netrukus įsitikino ir regiono gyventojai. Oleksandras Dovženka apie tai užsiminė dienoraštyje: „Ak, jei man užtektų jėgų ir laiko, parašyčiau romaną apie Vakarų Ukrainos išvadavimą, apie mūsų tautų susivienijimą [...] Ir kaip iš tikrųjų ukrainiečių tauta su tuo neturėjo nieko bendro.“²³

Pirmoji Vakarų Ukrainos sovietizacija buvo vykdyta totalitarinio režimo trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiais išbandytais teroro metodais.

Naujų teritorijų prijungimą lydėjo priemonės, nukreiptos į politinę ir socialinę unifika- ciją, priverstinę stambiųjų žemvaldžių kolektyvizaciją, nusistovėjusių ūkininkavimo for- mų naikinimą ir „socialistinio gamybos metodo“ primetimą.

1939 m. gruodžio 5 d. Sovietų Sąjungos Vyriausybė paskelbė nutarimą dėl osadnikų* šeimų iškeldinimo į atokias šalies vietas. Gruodžio 29-ąją paskelbti SSRS Vidaus rei- kalų liaudies komisariato (NKVD) parengti Iš Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR vakarinių sričių iškeldintų osadnikų specialaus apsigyvenimo ir įdarbinimo nuostatai (*Положення о спецпоселениях и трудовом устройстве осадников, выселяемых из западных областей УССР и БССР*). Dokumente buvo pateikti tokie nurodymai: „a) vadovaujantis SSRS Sovietų Sąjungos Liaudies Komiteto nutarimu, bendrais pagrindais turi būti iškel- dinamos ir osadnikų šeimos bei miško sargai (*лісові сторожі*)** – ukrainiečiai, įtraukti į sąrašus, sudarytus Ukrainos SSR Vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) organams atliekant osadnikų apskaitą; b) turi būti iškeldinamos taip pat osadnikų šeimos ir miško sargai, kurie apskaitos metu turėjo 3–4 margus žemės ir buvo įtraukti į vaivadijų osadnikų sąrašus kaip asmenys, besinaudojantys visomis Lenkijos valstybės privilegijomis“²⁴.

Vasario 13 dieną Maskva gavo informaciją apie 17 206 ištremtas šeimas (89 062 žmones), o kartu su osadnikais, išvežtais iš Baltarusijos SSR, tremtinių skaičius sudarė 139 590 žmo- nių. Jie buvo perkelti į didžiulę SSRS teritoriją, apimančią 21 sritį ir kraštą (115 specialiųjų gyvenviečių), 72 proc. iš jų buvo moterys ir nepilnamečiai vaikai²⁵. Šiai kategorijai priklaus-

²² Григорій Костюк, *Сталінізм в Україні...*, p. 437.

²³ Олександр Довженко, *Щоденник 1941–1956 [1941–1956 dienoraštis]*, Київ: Знання.

* Osadnikai – lenkų naujakuriai kolonistai, kurie trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiais gavo žemės sklypus pietryčių vaivadijose (dab. Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje).

** Tuo metu oficialiai vykdę jau tik girininkų funkcijas.

²⁴ Cit. pagal Тамара В. Вронська, *Заручники тоталітарного режиму...*, p. 252.

²⁵ Stanisław Ciesielski, Grzegorz Hryciuk, Aleksander Srebrakowski, *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław: Prace historyczne, 1993, p. 27–28.

santys žmonės buvo iškeldinami iš gimtųjų vietovių ir vėliau. 1941 m. rugsėjo mėnesį, SSRS NKVD duomenimis, specialiosiose gyvenvietėse buvo 243 106 osadnikai su šeimomis. Tarp jų buvo daug ukrainiečių, susituokusių su osadnikais arba gimusių osadnikų šeimose²⁶.

1940 m. kovo 2 d. Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto (VKP(b) CK) Politbiuras, apsvarstęs klausimą „Dėl valstybės sienos apsaugos U[krainos]SSR ir B[altarusijos]SSR vakarinėse srityse“, nurodė sąjunginių respublikų vadovybei iki balandžio 15 d. perkelti iš 800 metrų juostos (išskyrus Zališčikus, Sokalį ir Peremisli) šeimas, įtrauktas į specialiuosius vidaus reikalų įstaigų sąrašus. Kartu buvo priimtose direktyvos 10 metų laikotarpiui į Kazachstaną ištremti anksčiau represuotų asmenų ir tų, kurie buvo karo belaisvių stovyklose (Lenkijos kariuomenės karininkų, policininkų, kalėjimo prižiūrėtojų ir kt.), šeimų narius – iš viso 22–25 tūkst. šeimų²⁷. Vyriausybės nutarime į „nepatikimų elementų“ kategoriją buvo įtraukti Ukrainos politinių ir visuomeninių susivienijimų (Vakarų Ukrainos komunistų partijos, OUN, Ukrainos nacionalinio demokratinio susivienijimo, UNDS) ir kt.) veikėjai, turtingi valstiečiai, kuriems priklausė iki penkių hektarų žemės priemiestyje, iki septynių hektarų – kaimo vietovėje ir iki 10 hektarų – kalnuotoje vietovėje, taip pat šeimos, kurių galvos buvo areštuotos arba iškeldintos į vokiečių okupacinę zoną²⁸.

Antroji deportacijų banga vyko 1940 m., naktį iš balandžio 12-osios į 13-ąją.

Vermachto spaudžiami pabėgėliai iš įvairių Antrosios Lenkijos Respublikos regionų kėlėsi į Lvivo, Drohobyčo ir Voluinės sritis. Dauguma jų – 35 283 šeimos (79 301 asmuo) – buvo registruotos sovietų įstaigose. Netrukus, kontroliuojant Vokietijos perkėlimo komisijai, iš Vakarų Ukrainos regiono į Vakarų, daugiausia į Reichą, buvo išvežtos 30 062 šeimos (65 899 žmonės).

Naktį iš birželio 28-osios į 29-ąją, kai iš Ukrainos išvyko paskutiniai Vokietijos pabėgėlių komisijos atstovai, NKVD pajėgos į šalies rytinius rajonus išvežė 40 tūkst. lenkų pabėgėlių. Nacionalinę priverstinai perkeltų pabėgėlių sudėtį liudija Voluinės srities duomenys: iš 11 771 išvežtųjų 1 017 buvo ukrainiečiai, 1 837 – lenkai, 8 924 – žydai. Be įspėjimo vykdyta trėmimo akcija paskatino panikos ir bandymų pabėgti bangą, o tada enkavėdistai nelaimėlius šaudė²⁹. Vykdydami šias priemones be perspėjimo ir privers-

²⁶ Тамара В. Вронська, *Упокорення страхом...*, p. 249.

²⁷ *Ibid.*, p. 250.

²⁸ *Депортації: Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади [Deportacijos: Vakarinės Ukrainos žemės ketvirtjo dešimtmečio pabaigoje–šeštojo dešimtmečio pradžioje: dokumentai, medžiaga, prisiminimai]*, 3 tomai, t. 1: 1939–1945 metai, p. 110, atsak. red. J. Slyvka, Lvivas: Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos I. Krypjakevyčiaus ukrainistikos institutas, 1996.

²⁹ К. Кондратюк, *Втрати населення Західної України у 1939–1941 рр. Україна–Польща: важкі питання*, т. 5: *Мат. V міжнар. семінару іст. Українсько-польські відносини під час Другої світової війни, Луцьк, 27–29 квітня, 1999 р.* [Vakarų Ukrainos gyventojų netektys 1939–1941 metais. Ukraina–Lenkija: sunkūs klausimai, t. 5: Tarptautinio istorijos seminaro apie Ukrainos ir Lenkijos santykius Antrojo pasaulinio karo metais medžiaga], Luckas, 1999 m. balandžio 27–29 d., Varšuva: TYRSA, 2001, p. 153.

tinai, vidaus kariuomenės daliniai atidengė į mėginusius bėgti žmones ugnį. Kai kurie nusižudė³⁰.

Po trumpos pauzės SSRS vadovybei pavyko suorganizuoti kitą, jau ketvirtąją trėmimų bangą. Išreikšdami susirūpinimą dėl Ukrainos nacionalistinio pogrindžio suaktyvėjimo, 1941 m. gegužės 14 d. VKP(b) CK ir SSRS Liaudies komisarų taryba paskelbė bendrą nutarimą „Dėl kontrrevoliucinių organizacijų Ukrainos SSR vakarinėse srityse sunaikinimo“, kuriame buvo nurodyta:

Suimti ir dvidešimčiai metų ištremti į gyvenvietes atokiuose Sovietų Sąjungos rajonuose su turto konfiskavimu: a) kontrrevoliucinių organizacijų, kurių vadai veikia nelegaliai ir slapstosi nuo valdžios institucijų, dalyvių šeimos narius; b) minėtų kontrrevoliucinių nacionalistinių organizacijų, kurių vadams skirta aukščiausioji bausmė, dalyvių šeimos narius.³¹

Iki 1941 m. gegužės 22 d. „operacija“ iš esmės buvo baigta: į rytus ešelonuose pajudėjo 3 073 šeimos (11 320 žmonių) iš Voluinės, Drohobyčo, Lvivo, Rivnės, Stanislavivo, Ternopolio ir Černivcių apylinkių³².

Stengdamiesi užkirsti kelią savo giminaičių iškeldinimui, pavieniai OUN kovotojai priešinosi sovietų jėgos struktūroms. Kai kurie pogrindžio nariai pasidavė valdžios institucijoms, kad apsaugotų šeimos narius.

Mokslinėje literatūroje nėra vieningo sutarimo dėl šalies viduje perkeltųjų asmenų ir pabėgėlių iš Vakarų Ukrainos skaičiaus pirmosios sovietizacijos laikotarpiu. Trijų tomų knygoje *Deportacijos: Vakarų Ukrainos žemės ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje–šeštojo dešimtmečio pradžioje* nurodyta, kad iki 1941 m. balandžio 1 d. iš vakarinių Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR sričių į specialiąsias darbo gyvenvietes buvo išsiųsta 208,5 tūkst. žmonių³³. Aleksandras Gurjanovas, kuris suskaičiavo kiekvieną deportuotą asmenų ešeloną, teigia, kad nuo 1940 m. vasario iki 1941 m. iš viso į rytinius SSRS rajonus ištremtų lenkų skaičius siekė nuo 309 iki 321 tūkst. asmenų³⁴.

Atskirų ištremtųjų kategorijų diferenciniai duomenys pateikiami SSRS NKVD pažymoje apie įkurdintų specialiųjų naujakurių iš Ukrainos SSR ir Baltarusijos SSR vakarinių sričių skaičių: 26 120 buvusių karo belaisvių, 132 460 osadnikų ir girininkų, 46 597 nuteis-

³⁰ *Ibid.*, p. 159.

³¹ Cit. pagal T. V. Вронська, *Упокорення страхом...*, p. 266.

³² *Органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне: Сборник документов*, 8 т., т. 1: Накануне, кн. 2: 1 января–21 июня 1941 года, [Valstybės saugumo institucijos Didžiojo Tėvynės karo metu: Dokumentų rinkinys, 8 tomai, t. 1: Išvakarėse, kn. 2: 1941 m. sausio 1 d.–1941 m. birželio 21 d., составлены В. П. Ямпольским [et al.], Moskva: A/O, knyga ir verslas, 1995, p. 148–154.

³³ *Депортації: Західні землі України...*, т. 1: 1939–1945 pp., p. 155.

³⁴ Александр Э. Гурьянов, *Масштабы депортации населения вглубь СССР в мае–июне 1941 г. Исторические сборники „Мемориала“*, Вып. 1: Репрессии поляков и польских граждан [Gyventojų deportacijos į SSRS gilumą 1941 m. gegužė–birželį mastai. „Memorialo“ istoriniai rinkiniai, leid. 1: Lenkų ir Lenkijos piliečių represijos], Москва: Звенья, 1997, p. 116.

tieji, 176 000 pabėgėlių ir represuotų asmenų šeimos narių, viso – 381 220 asmenų³⁵. Jaroslavas Hrycakas nurodo žymiai didesnę 1939–1941 m. iš buvusių Voluinės, Ternopilio ir Stalino vaivadijų priverstinai iškeldintų gyventojų skaičių – beveik 550 tūkst. asmenų, o tai sudarė apie 10 proc. visų Vakarų Ukrainos gyventojų³⁶.

Beje, analogiškus vietos gyventojų tramdymo būdus bolševikų administracija taikė ir Lietuvoje. Iki 1941 m. gegužės 17 d. čia represavo 15 851 asmenį, iš jų ištremti 10 187 asmenys. Iš viso nuo sovietų okupacijos iki Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžios Lietuvoje buvo represuota 32,5 tūkst. piliečių³⁷.

Kartu su trėmimais buvo suiminėjami ir įkalinami tikri ir įsivaizduojami „sovietų valdžios priešai“. Vien nuo 1939 m. rugsėjo iki gruodžio sulaikyta ir teismo institucijoms perduota 10,2 tūkst. asmenų³⁸. Daugumos jų laukė ilgas kalėjimas ir mirtis NKVD kazematuose.

Siekiant idėjinės politinės Vakarų Ukrainos regiono unifikacijos čia buvo likviduojamos visos politinės partijos ir visuomeninės organizacijos (Taraso Ševčenkos draugija „Prosvita“ ir kt.), kurios veikė Lenkijos laikotarpiu, o jų lyderiai pateko į represijų gniaužtus. Įvairioms partinėms, sovietinėms, ūkio pareigoms užimti atvykdavo biurokratijos atstovai ir specialistai iš kitų Ukrainos sričių ir net SSRS. Tarp jų – 40 tūkst. partinių darbuotojų³⁹.

Pagal Ukrainos NKVD 1939 m. spalio 3 d. specialųjį pranešimą, iki to laiko buvo sulaikyti 144 Ukrainos nacionalinio demokratinio susivienijimo (UNDS), OUN ir kitų partijų vadovai ir nariai, taip pat 74 „petliūrovcai ir bandformuočių dalyviai“⁴⁰. Iki lapkričio 27 dienos sulaikytų OUN narių skaičius išaugo iki 280, UNDS narių skaičius – iki 186⁴¹.

Sovietų specialiosios tarnybos nuolat stebėjo padėtį ir stengėsi neutralizuoti visas Ukrainos nepriklausomybės sekėjų pastangas naujai prijungtose teritorijose. Gruodžio viduryje specialiosios tarnybos atliko dar vieną nacionalistinio pogrindžio likvidavimo

³⁵ *История сталинского ГУлага. Конец 1920-х–первая половина 1950-х годов, собрание документов в 7-ми томах, т. 5: Спецпоселенцы в СССР [Stalino Gulago istorija. XX a. trečiojo dešimtmečio pabaiga–XX a. šeštojo dešimtmečio pirma pusė, 7 tomų dokumentų rinkinys, t. 5: Specialiųjų gyvenviečių tremtiniai SSRS]*, Отв. ред. и сост. Т.В Царевская-Дякина -Djakina, Москва: РОССПЭН, 2004, p. 63.

³⁶ Ярослав Грицак, *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття [Ukrainos istorijos apybraižos: XIX–XX a. modernios Ukrainos tautos formavimas]*, Київ: Генеза, 1996, p. 214.

³⁷ Анатолій Русначенко, *Народ збурений...*, Київ: Пульсари, 2002; Aleksandras Gurjanovas, „Gyventojų trėmimo į SSRS gilumą mastas...“, p. 56–65.

³⁸ Микола Литвин, О. І. Луцький, Кім Науменко, 1939. Західні землі України [Vakarinės Ukrainos žemės], Lvivas, 1999, p. 139.

³⁹ *Політична історія України XX століття*, т. 4, p. 95.

⁴⁰ *Ukrainos valstybinis žinybinis archyvas (Галузевий державний архів України, toliau – UVŽA)*, f. 16, ap. 32 (1951 m.), b. 33, l. 95.

⁴¹ *Радянські органи державної безпеки у 1939–червні 1941 р.: документи ГДА СБ України [Sovietų valstybės saugumo institucijos nuo 1939 m. iki 1941 m. birželio: Ukrainos saugumo tarnybos valstybinio žinybinio archyvo dokumentai]*, Київ, 2009, p. 265.

operaciją. 1941 m. pradžioje represijos tęsėsi. 1941 m. kovo 26 d. Ukrainos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras Pavlas Mešykas pranešė SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojui Bogdanui Kobulovui apie tai, kad per 1940 metus Vakarų Ukrainos regione buvo represuoti 4 657 ukrainiečių nacionalistai, 1941 m. sausį–vasarį – dar 1 462. Be to, agentūros duomenimis, 1941 m. kovo mėn. į įskaitą buvo įtraukti 13 529 asmenys, iš jų 426 nelegalai. Dokumente taip pat buvo pateiktos instrukcijos, kaip organizuoti darbus, kuriais siekiama iš vidaus sugriauti OUN pagrindį, sukompromituoti Stepaną Banderą ir Andrijų Melnyką bei pagilinti susiskaldymą tarp jų šalininkų⁴².

Ekonomikos srityje sovietų valdžia pasuko stambiosios ir vidutinės nuosavybės nusaivinimo keliu. Iš 2,7 mln. hektarų žemės, atimtos iš stambiųjų žemvaldžių, 1,1 mln. hektarų buvo perduoti bežemiams ir mažžemiams valstiečiams, 1,6 mln. hektarų – kolūkiams ir tarybiniais ūkiams⁴³. Žemės ūkio kolektyvizacija, nepaisant stambiųjų žemvaldžių pasipriešinimo, buvo vykdoma paspartintu tempu ir daugiausia prievartiniais metodais, tai liudija tokia oficiali statistika: iki 1940 m. gegužės mėn. šalyje buvo sukurti tik 155 kolūkiai, metų pabaigoje jau veikė 529 kolūkiai, o 1941 m. viduryje – beveik trys tūkstančiai⁴⁴. Vargiausia valstiečių dalis šias reformas vertino teigiamai, tačiau daugelis kaimo ūkininkų suprato, kad naujoji valdžia veda juos į pažadėtąjį „rojų“, 1932–1933 m. Didžiojoje Ukrainoje virtusiu Holodomoru.

Religinėje sferoje bolševikų politika sulaukė didelio pasipriešinimo. Atsižvelgiant į tai, kad pagal kai kuriuos vertinimus tuo metu Vakarų Ukrainos žemėse gyveno 3,5 mln. graikų apeigų katalikų, 2 mln. Romos katalikų, 1,5 mln. stačiatikių, 800 tūkst. judėjų, kalbama apie daugumos naujai prie Ukrainos SSR prijungtų anklavų gyventojų interesus⁴⁵. Vakarų Ukrainos regionuose graikų apeigų katalikų, Romos katalikų ir stačiatikių bažnyčios turėjo didžiulį autoritetą ir buvo sudariusi specialias teisines sutartis (konkordatus) su Lenkijos valstybe. Be to, jie turėjo daug turto, miškų ir žemės, tai buvo jų ekonominio savarankiškumo pagrindas. Tačiau Maskvoje nuspręsta pakeisti susiklosčiusią situaciją, nors ir suvokta, kad „kavalerijos ataka“ gali pakenkti krašto ateizacijai. Tačiau tikrovėje viskas, kaip visada, pasirodė labai proziška.

Tiek partiniams sovietiniams funkcionieriams, tiek Raudonosios armijos kariams buvo sunku priimti tradiciškai pamaldžių Vakarų Ukrainos gyventojų tradicijas. Jos formavo ypatingą mentalitetą, neįprastą komunizmo „misionieriams“, kuriuos Kremlius siuntė sovietizuoti krašto. Sovietų kariškiai stebėjosi, kad vietiniai valstiečiai per religines šven-

⁴² UVŽA, f. 16, ap. 84, b. 7, l. 218–222.

⁴³ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, Toronto: University of Toronto Press, 1966, p. 618.

⁴⁴ *Політична історія України XX століття*, т. 4, p. 97.

⁴⁵ Степан А. Макаручук, *Етносоціальное розвитие и національніе отношения на западноукраїнських землях в период імперіалізма* [Etnosocialinis vystymasis ir nacionaliniai santykiai Vakarų Ukrainos žemėse imperikalizmo laikotarpiu], Львов: Вышш. шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1983, p. 146–148.

tes dėvi gražius drabužius ir nedira, pavyzdžiui, taip buvo 1939 m. rugsėjo 21 d., per švč. Mergelės Marijos gimimo šventę⁴⁶.

1940 m. vasario 11 d. laikraštje *Безбожник* (*Bedievis*) buvo paskelbtas O. Jaroslavskio straipsnis „Apie antireliginį darbą Ukrainos ir Baltarusijos vakarinėse srityse“, kuris faktiškai turėjo tapti metodine instrukcija šiai 1939 m. rugsėjį prijungtų regionų sovietizacijos kryptim. Vos po kelių mėnesių Vakarų Ukrainos teritorijose pradėjo augti ateistinių grupių tinklas. 1940-ųjų pabaigoje, remiantis Ukrainos SSR Švietimo liaudies komisariato ataskaitos duomenimis, šešiuose Vakarų Ukrainos regionuose veikė 335 ateistinės grupės, kurias lankė daugiau nei 6 tūkst. asmenų. Ateistinis komponentas tapo nepakeičiamu ugdymo proceso elementu visų tipų mokymo įstaigose⁴⁷.

Bolševikų režimas iš karto ėmė spausti visų konfesijų dvasininkus, nenorėdamas su jais dalytis įtakos vietos politinei visuomenei svertais. Jei Antrojoje Lenkijos Respublikoje dvasininkai gaudavo nemažai lengvatų, tai atėjus bolševikams dvasininko rango asmenų apmokestinimas dažnai viršydavo jų gaunamas pajamas. Taip buvo siekiama priversti dvasininkus pakeisti savo veiklos rūšį, o tai, pagal Kremliaus sumanymą, turėjo sukelti šios įtakingos socialinės grupės žlugimą⁴⁸.

Dar viena Vakarų Ukrainos religinių organizacijų pašalinimo iš viešosios erdvės priemonė buvo civilinės būklės registravimo funkcijos perėmimas pagal Ukrainos komunistų partijos (b) CK 1940 m. balandžio 13 d. nutarimą. Metrikacijos knygos buvo išvežtos iš parapijų ir perduotos valstybės struktūroms⁴⁹.

Remiantis Vakarų Ukrainos Liaudies Susirinkimo priimtais dokumentais, konkrečiai potvarkiui dėl dvarininkų ir vienuolynų žemių nacionalizavimo⁵⁰, buvo nusavintos vienuolynų ir bažnyčių žemės, miškai ir kitas turtas, taip pat jiems priklausančios patalpos. Tokie veiksmai sukėlė tikinčiųjų, kurie labai pagarbiai žiūrėjo į vienuolystę, pasipriešinimą.

Sovietų specialiosios tarnybos tapo vienu iš svarbiausių antireliginių veiksmų įrankių valdančiojo elito rankose. 1939 m. lapkričio 23 d. Ukrainos SSR NKVD įsakyme „Dėl Ukrainos SSR Vakarų sričių NKVD valdybų agentūrinio, operatyvinio ir tiriamojo darbo trūku-

⁴⁶ Юрій Ош, *З лихоліттям на прю* [I kovą su sunkmečiu], Суми: Ярославна, 1998, p. 19.

⁴⁷ Л. В. Кравчук, Т. Б. Кадобний, Л. О. Кравчук, „Трансформаційні процеси на Тернопільщині в 1939–1941 роках як фактор формування у студентів-медиків почуття патріотизму, компетентності під час вивчення історії краю“ [„Transformacijos procesai Ternopilio srityje 1939–1941 metais kaip veiksnys, formuojantis medicinos studentų patriotizmo jausmą ir kompetenciją studijuojant krašto istoriją“], in: *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України* [Ukrainos sveikatos apsaugos organizavimo ir socialinės higienos leidėjas], 2018, nr. 3 (77), p. 37–38.

⁴⁸ Василь Савчук, *За українську церкву* [Už Ukrainos Bažnyčią], Івано-Франківськ: Лілея, 1997, p. 101.

⁴⁹ *Ukrainos centrinis valstybinis visuomeninių susivienijimų archyvas* (Центральний державний архів громадських об'єднань, toliau – UCV VSA), f. 1, ap. 6, b. 578, l. 202.

⁵⁰ UCV VSA, f. 1, ap. 6, b. 516, l. 171–172.

mų“ buvo nurodymai formuoti specialiųjų agentūrų tinklą „iš religinio aktyvo (vyskupų, dvasininkų, kunigų) siekiant prevencinės veiklos ir susiskaldymo tarp bažnytininkų“⁵¹.

Nepaisant pabrėžtinai neutralios Graikų Apeigų Katalikų Bažnyčios vadovybės pozicijos naujojo režimo atžvilgiu, sovietų specialiosios tarnybos Maskvos nurodymu „ėmė taikyti operatyvinio poveikio priemones“ autoritetingiausiems šios konfesijos sielų ganytojams. 1939 m. gruodžio 31 d. NKVD Lvivo srities valdybos Valstybės saugumo valdybos 2-ojo skyriaus 5-ojo poskyrio viršininkas, valstybės saugumo jaunesnysis leitenantas Čerpakovas, susipažinęs su medžiaga apie Andrejų Šeptyckį, Leontijų Kunyckį, Ivaną Bučką, Mykytą Budką, O. Kovalskį, V. Labą, A. Kaštaniuką, L. Djakovą, „nusprendė, kad minėtieji asmenys yra aktyvūs UNDS dalyviai ir lyderiai, vykdo antisovietinę veiklą pasitelkdami religiją“. Rezoliucinėje dokumento dalyje nurodyta, kad dėl visų išvardytų asmenų buvo pradėta agentūros byla su kodu „Vaikščiotojai“ (Ходячи)⁵². Taigi, beveik iš karto po to, kai užvaldė „sujungtas“ žemes, Stalino opričnikai ėmė nuolat kontroliuoti visus graikų apeigų katalikų dvasininkijos atstovus, kurie turėjo aiškią pilietinę poziciją ir buvo gerbiami vietinės ukrainiečių bendruomenės.

1941 m. sausio 11 d. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija patvirtino agentūrinių-operatyvinių priemonių planą Graikų Apeigų Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, skirtą jai diskredituoti, suskaldyti ir galiausiai likviduoti. Dokumente pateiktos instrukcijos apie hierarchijos ir dvasininkijos suskaldymo būdus įžiebiant prieštaravimus tarp Bažnyčios lotynizacijos šalininkų ir jos bizantiškųjų apeigų išsaugojimo šalininkų, kompromituojant archijerėjus falsifikuota medžiaga apie jų „buitinį gyvenimą“ ir kanoninių nuostatų pažeidimus, piktnaudžiavimą materialiniu Bažnyčios turtu ir pan. Buvo planuojama suformuoti dvasininkų grupę, kuri pradėtų judėjimą dėl atsiskyrimo nuo Vatikano ir prisijungimo prie Rusijos stačiatikių bažnyčios⁵³.

Likviduoti tokią įtakingą konfesiją per vienkartinę kampaniją buvo neįmanoma. Pats metropolitas 1941 m. vasarą apie tai rašė taip:

Visiškai akivaizdu, kad valdant bolševikams visi jautėmės pasmerkti mirčiai; jie neslėpė savo noro sunaikinti ir pasmaugti krikščionybę, ištrinti menkiausius jos pėdsakus. Jie tai darė lėtai, kad nesukeltų per didelio visų gyventojų pasipriešinimo. Jie taip pat bijojo Europos viešosios nuomonės. Jų manymu, Europa buvo gerai informuota apie tai, kas čia vyksta, bet iš tikrųjų buvo kitaip. Apskritai jie nesijautė čia kaip namie: galbūt tai buvo viena iš priežasčių, kodėl jie elgėsi su mumis atsargiau, nei tikėjomės.⁵⁴

⁵¹ Іван Г. Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз [Represinė baudžiamoji sistema Ukrainoje 1917–1953 metais: visuomeninė politinė ir istorinė teisinė analizė]*, kn. 1, p. 126.

⁵² Cit. pagal Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) [Metropolitas Andrejus Šeptyckis sovietinių valstybės saugumo institucijų dokumentuose (1939–1944 metai)], Київ, 2005, p. 43 (vertimas iš rusų k.).

⁵³ В. І. Сергійчук, *Правда про „золотий“ вересень 1939-го...*, p. 42.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 49.

Stačiatikių Bažnyčia taip pat nesijautė saugiai. Dėl bolševikų ateistų puolimo per 1940 m. vien Voluinės vyskupijoje nustojo veikti 90 parapijų⁵⁵, Počajivo lauros gyventojų skaičius sumažėjo nuo 300 iki 80⁵⁶, o Mukačevo šv. Mikalojaus moterų vienuolyne – nuo 64 iki 20⁵⁷.

Represijos prieš įvairių konfesijų ir denominacijų dvasininkus tęsėsi iki pat Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžios. Mokslininkų skaičiavimais, prieš Vokietijai užpuolant SSRS, Raudonosios armijos per „išvadavimo žygį“ užimtoje Lenkijos teritorijoje buvo suimti 53 stačiatikių dvasininkai: dešimčiai iš jų pasisekė, jie buvo paleisti, 37 dingo be žinios, 6 mirė arba buvo sušaudyti⁵⁸.

Vietos valdininkai ėmėsi priemonių, griaunančių religines bendruomenes, leidžiančių uždaryti veikiančias bažnyčias, ką vietos gyventojai taip pat vertino neigiamai.

Dėl bolševikų religinės politikos Vakarų Ukrainoje ir kitų priemonių didžioji dalis šiame regione gyvenusių ukrainiečių ir lenkų neigiamai vertino Stalino režimą, ir prasidėjus Vokietijos karui su SSRS tai smarkiai nulėmė vietos visuomenės požiūrį į vokiečių okupacinę administraciją.

Paskutinis pirmosios sovietizacijos akordas buvo masinės Vakarų Ukrainos miestų kalėjimų kalinių žudynės. Iš visų kalinių, kurie turėjo būti evakuoti į rytinius šalies rajonus, NKVD pareigūnai pirmosiomis karo dienomis kankindami nužudė ir sušaudė apie 22 tūkst. asmenų⁵⁹.

Ukrainos nacionalinio išsivadavimo judėjimas Antrojo pasaulinio karo metais

Prieš Vokietijai užpuolant SSRS, karo išvakarėse, Ukrainos nepriklausomybės siekiančios jėgos ketino paskelbti savo valdžią tose Ukrainos teritorijose, iš kurių trauksis Raudonoji armija. Vis dėlto nepaisant visų pastangų suformuoti pagrindinių ginkluotųjų pajėgų, galinčių organizuotai pasipriešinti Stalino jėgos struktūroms, nepriklausomybės šalininkai nespėjo. Taigi OUN(B)* 1941 m. antroje pusėje galėjo turėti 12 tūkst. narių ir 7 tūkst. „jaunimo“⁶⁰. Lietuvos aktyvistų fronte (LAF) tuo metu buvo 36 tūkst. asmenų⁶¹. Sovietinės

⁵⁵ М. Кучерепа, В. Вісин, *Волинь: 1939–1941 pp.* [Voluinė: 1939–1941 m.], Luckas, 2005, p. 99.

⁵⁶ Daniela Kalkandzhieva, *The Russian Orthodox Church, 1917–1948: From Decline to Resurrection*, New York: Routledge, 2015, p. 72.

⁵⁷ Володимир Борщевич, *Волинське духовенство у XX столітті: ідентичність, статус, еволюція* [Voluinės dvasininkija XX amžiuje: tapatybė, statusas, evoliucija], Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010, p. 95.

⁵⁸ Friedrich Heyer, *Kirchengeschichte der Ukraine im 20 Jahrhundert: von der Epochenwende des Ersten Weltkrieges bis zu den Anfängen in einem unabhängigen ukrainischen Staat*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, p. 236.

⁵⁹ *Ще один етап геноциду. Як убивали в'язнів у тюрмах 1941 року. Історична правда* [Dar vienas genocido etapas. Kaip žudė kalinius 1941 metų kalėjimuose. Istorinė tiesa. 2012 m. rugsėjo 4 d], 2012 6 вересня; Кай Струве, „Масові вбивства в'язнів львівських тюрм: що відомо про місця та кількість жертв?“ [„Lvivo kalėjimų kalinių masinės žudynės: kas žinoma apie vietas ir aukų skaičių?“], in: *Ukraina moderna*, 2021, nr. 31 ir kiti.

* Po OUN skilimo susiformavęs radikalusis OUN sparnas, vadovaujamas Stepano Banderos.

⁶⁰ Анатолій Кентій, *Збройний чин українських націоналістів...*, т. 1, p. 190.

⁶¹ Гаррисон Солсбери, *900 дней* [900 dienų], Москва: Русич, 1994, p. 164–165.

tarnybos gana efektyviai priešinosi bandymams formuoti pagrindinį tinklą, o tai sutrukdė įgyvendinti išsivadavimo judėjimo dalyvių planus.

Tikėdamiesi, kad Berlynas toleruos ukrainiečių siekius, didelė dalis ukrainiečių vokiečių atvykimą siejo su socialinės ekonominės padėties pagerėjimu ir didesnėmis laisvėmis. Tokie lūkesčiai iš dalies buvo pagrįsti 1918 m. vokiečių okupacijos patirtimi. Tačiau naujos realijos buvo nesuderinamos su 1917–1921 m. Ukrainos revoliucijos įvykiais. Kai kurie emigravę nepriklausomi Ukrainos politikai situaciją vertino blaiviau. Dar 1939 m. spalį laikraštis *Українське слово* (*Ukrainiečių žodis*, Paryžius) išspausdino medžiagą, kurioje buvo nurodyta:

Vokietija nuo šiol kelia labai didelį pavojų Ukrainos klausimui. Stebina tai, kad didžiosios valstybės to nesuvokia, net priešingai, baiminasi, kad vokiečiai ketina sukurti nepriklausomą Ukrainos valstybę. [...] Dabar mūsų užduotis – padaryti taip, kad visi suprastų, kad nepriklausomos Ukrainos valstybės sukūrimas yra būtinas. Juk, viena vertus, niekas kitas taip nepalengvina vokiečių dominavimo Rytų Europoje, kita vertus – Rusijos bolševikų įtakos plitimo į Vakarų, kaip Ukrainos valstybės nebuvimas. Nepriklausomos Ukrainos valstybės sukūrimas atitinka bendrus Vakarų valstybių tikslus ir reiškia atsakymą pripažinti vokiečių ir rusų hegemoniją Europoje.⁶²

Kartu su sąjungininkų Ukrainos klausimu paieška tarptautinėje arenoje OUN teoretikai, juos remiantys mokslininkai, teisininkai, ekonomistai, stambūs žemvaldžiai ir turėjusieji patirties valstybės valdymo srityje (ypač Ukrainos revoliucijos metais) rengė dokumentus, kurie turėjo pakloti pamatą valstybės statybos koncepcijai. 1940 m. pradžioje buvo suformuota Valstybinio planavimo komisija, kuri veikė prie Ukrainos nacionalistų valdybos (*Провід українських націоналістів*, PUN). Jai vadovavo OUN nariai P. Herasymenka ir L. Bileckis, o atsakingu už šį darbą iš UNO buvo paskirtas O. Olžyčius. Valstybinio planavimo komisiją sudarė 15 komisijų, tarp kurių buvo ekonomikos, gamtos iškasenų naudojimo, finansų, žemės ūkio, pramonės ir prekybos, kooperatyvinio judėjimo, mokyklų ir kt. Valstybinio planavimo komisijos tikslą glaustai apibrėžė PUN narys Andrijevskis: ji turėjo „išspręsti visokias problemas ekonominio, visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo srityse [...] iš visos Ukrainos poreikių perspektyvos“⁶³.

Po OUN suskilimo Banderos šalininkų sparnas suformavo savo Volodymyro Horbovo vadovaujamą OUN valstybinę komisiją (1941 m. balandis), kuri dirbo analogiškais klausimais.

Iškart po Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžios Banderos ir Melnyko OUN „žygiuojančios grupės“ (*Похідні групи ОУН*) pajudėjo į Ukrainos SSR teritoriją. Jos buvo laikomos savotiška „politine armija“, pašaukta formuoti vietos savivaldos organus, Ukrainos miliciją, kurti nacionalines visuomenines asociacijas, kultūros ir švietimo įstaigas. Vien

⁶² Cit. pagal Володимир Косик, *Україна і Німеччина у Другій світовій війні* [*Ukraina ir Vokietija Antrajame pasauliniame kare*], Париж, Нью-Йорк, Львів, p. 487–488.

⁶³ Дмитро Андрієвський. „Під знаком Саксенгаузена“ [*Su Zaksenhauzeno ženklų*], in: *Непогасний огонь віри* [*Negęstanti tikėjimo ugnis*], Париж, 1977, p. 254.

OUN(B) į centrinius, pietinius ir rytinius Ukrainos regionus išsiuntė beveik penkis tūkstančius „žygiuojančių grupių“ narių, konkuruojančių su OUN(M) (Melnuko) bendražygiais. Viename iš Banderos OUN analitinių dokumentų buvo teigiama, kad 1941 m. vasarą

OUN SUZ (*Rytų Ukrainos žemių – O. L.*) piliečių akyse ir net paprastų narių vaizduotėje veikė kaip nepriklausoma Ukrainos jėga, suradusi arba ieškanti sąjungos su vokiečiais kovoje su bolševizmu. Labai mažai SUZ piliečių žinojo apie tikrąją savarankišką revoliucinę OUN programą ir susidūrimo su Hitlerio Vokietija neišvengiamybę.⁶⁴

Iš pradžių ir patys naciai aiškiai nesuvokė Ukrainos nacionalistų tikslo, o jį sužinoję ėmėsi teroro. Jau 1941 m. rugsėjo viduryje jie suėmė Banderos, o vėliau ir Melnyko šalininkus⁶⁵.

Iliuzijų dėl galimybių nacių „naujosios tvarkos“ sąlygomis suformuoti Ukrainos valstybę kurį laiką turėjo net OUN(B) vadovybė.

Čia į galvą ateina dar viena istorinė ir semantinė paralelė. Iškart po to, kai Vermachto ir jo sąjungininkų spaudžiama Raudonoji armija pasitraukė, ir Ukrainoje, ir Lietuvoje nacionalinės jėgos pabandė atkurti suverenią valstybę. Birželio 23 d. LAF paskelbė apie Lietuvos Respublikos atkūrimą ir Kazio Škirpos vadovaujamos Laikinosios vyriausybės sudėtį. 1941 m. birželio 30 d. Ukrainos nacionalistai specialiu aktu paskelbė Ukrainos valstybės atgimimą. Tačiau, kaip ir sovietų valdžia, nacių okupantai nesuteikė vietos nacionalinėms jėgoms nė menkiausios politinės autonomijos. Bet koks aktyvumas šioje srityje buvo žiauriai persekiojamas. Škirpos vokiečiai neįsileido į Lietuvą⁶⁶. Akto paskelbimo birželio 30 d. Lvive iniciatoriai taip pat sulaukė griežtų sankcijų. 1941 m. liepos 5 d. Krokuvoje vokiečiai suėmė Banderą, Volodymyrą Janivą, vėliau – Horbovą ir Jaroslavą Steckį. Po tardymų Berlyne jie buvo perkelti taikant specialų stebėjimą. Po Ukrainos nacionalistų areštų ir masinių egzekucijų 1941 m. antroje pusėje–1942 m. pradžioje dauguma išlikusių organizacijos narių (tiek Banderos, tiek Melnyko OUN frakcijų gretose) pasitraukė į pogrindį ir pradėjo formuoti ginkluotus dalinius kovai su vokiečių ir sovietų okupantais.

Vis dėlto pirmasis savarankiškos krypties darinys, atsiradęs nacių okupuotoje teritorijoje, buvo Taraso Bulbos-Borovecio Polesės sečė, susijusi su Ukrainos Liaudies Respublikos vyriausybe tremtyje. Atamanas pagrindiniu savo uždaviniu laikė kovą su bolševikais. Kadangi vokiečiai įsakė šį junginį panaikinti, Bulba-Borovecis su grupe kovotojų ir vadų persikėlė į mišką, ten vėliau iškilo naujas darinys – Ukrainos sukilėlių armija (*Українська повстанська армія, UPA*) – jau laikęsis antivokiškos krypties⁶⁷. Laikui bėgant Bulbos da-

⁶⁴ Володимир Сергійчук, *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи [OUN-UPA karo metais. Nauji dokumentai]*, Київ, 1996, p. 303.

⁶⁵ Анатолій Кентій, *Збройний чин українських націоналістів...*, т. 1, p. 238–249.

⁶⁶ Арунас Бубнис, „Литовское национальное антифашистское сопротивление, 1941–1945 гг.“ [„Lietuvių tautinis antifašistinis pasipriešinimas, 1941–1945 m.“], in: *Вестник архивиста [Archyvisto žinios]*, 1995, nr. 3(27), p. 55–60.

⁶⁷ Žr. Т. Бульба-Боровець, *Армія без держави [Armija be valstybės]*, Lvivas, 1983; Володимир Дзьобак, *Тарас Бульба-Боровець і його військовий підрозділ в українському русі опору (1941–1944 рр.) [Bulba-Borovecis ir jo kariniai daliniai Ukrainos pasipriešinimo judėjime (1941–1944)]*, Київ, 2002.

riniai buvo priverstinai prijungti prie Banderos UPA, kuri buvo sukurta 1942 m. pabaigoje–1943 m. pradžioje ir perėmė šį pavadinimą iš bulbivičių. Pirmuoju jos vadu tapo Dmytro Kliačківskis (slap. Klymas Savuras). Pagal UPA vadovybės koncepciją bolševikai grįš į Ukrainą susilpnėję ir kovai su jais reikės mažiausiai 300 tūkst. Ukrainos karių armijos. Tačiau dėl Ukrainą okupavusių vokiečių UPA laikėsi dviejų frontų kovos strategijos, patvirtintos 1943 m. rugpjūčio mėn. trečiajame neeiliniame Didžiajame OUN susirinkime. Ji numatė kovą su Maskvos ir Berlyno imperializmu. Tuo pat metu pagrindiniu suverenios Ukrainos idėjos priešū buvo laikomas Stalino režimas:

Болшевіків įvykdytą Ukrainos žemių okupaciją priimame aktyviai kovodami visomis tomis formomis, kurios griauna Maskvos imperializmo valstybinį aparatą ir skatina Ukrainos tautos organizuotų jėgų augimą jos kovoje už Ukrainos nepriklausomą valstybę.⁶⁸

UPA daliniai vykdė diversijas, atakas prieš vokiečių įgulas, kalėjimus, sandėlius, kurių metu siekė gauti ginklų, amunicijos, vaistų, maisto. Vien 1943 m. gegužės–birželio mėn. UPA Pirmoji grupė, vadovaujama „Dubovo“, dalyvavo 18-oje kovinių susirėmimų (aštuoni – su vokiečiais, likusieji – su lenkų ir sovietų daliniais)⁶⁹. 1943-ųjų rudenį UPA daliniai su vokiečiais susirėmė 47 mūšiuose, savignos grupiniai daliniai dalyvavo 125 susirėmimuose, kurių metu sukilėliai neteko (buvo nužudyta ir sužeista) 414, o vokiečiai – iki 1500 asmenų⁷⁰.

1943 m. lapkritį UPA turėjo apie 20 tūkst. karių, o kartu su Bulbos ir Melnyko junginiais Ukrainos nacionalinio pasipriešinimo judėjimo ginkluotiesiems daliniams priklausė 35–40 tūkst. asmenų⁷¹.

Vermachtui praradus strateginę iniciatyvą ir Raudonajai armijai pradėjus puolimą Ukrainos teritorijoje, veiklos akcentas buvo perkeltas į antisovietinę kryptį. OUN dokumente „Dėl vidinės padėties“ (*До внутрішнього положення*, 1943 m. pabaiga) pabrėžiama:

Raudonųjų partizanų veiksmai daro šią žalą: 1) provokuoja vokiečius pasisakyti prieš Ukrainos tautą; 2) naikina sąmoningą Ukrainos elementą; 3) tai atskiras veiksnys, vykdamas komunistinių darbų Ukrainos žemėse ir dėl to klaidinantis dalį gyventojų (promaskvietiška orientacija); 4) savo veiksmais stengiasi paralyžiuoti Ukrainos tautos išsivadavimo judėjimą; 5) tai Ukrainos imperializmo avangardas, taigi ir pavergtų tautų išsivadavimo kovos priešas [...]”⁷²

Artėjant fronto linijai, raudonieji partizanai suaktyvino savo veiksmus, todėl UPA vadovybė buvo priversta imtis intensyvių atsakomųjų veiksmų. 1943 m. spalio–lapkričio mė-

⁶⁸ Анатолій Кентій, „Двофронтова‘ боротьба УПА (1943–перша половина 1944 рр.)“ [„UPA ‚dviejų frontų‘ kova (1943 m. pirmoji pusė 1944 m.)“], *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, p. 160–222.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 182.

⁷⁰ Л. Шанковський, *Історія українського війська* [Ukrainos kariuomenės istorija], друге, доповнене видання, Вінніпег, 1953, p. 46.

⁷¹ Анатолій Кентій, *Українська повстанська армія у 1942–1943 рр.* [Ukrainos sukilėlių armija 1942–1943 metais], Київ: Ін-т історії України, 1999, p. 181.

⁷² Cit. pagal Анатолій Кентій, „Двофронтова‘ боротьба УПА...“, p. 200.

nesiais sukilėliai surengė 54 susirėmimus su sovietų partizanais, o su vokiečiais – 47⁷³. UPA daliniai puolė Raudonosios armijos dalinius, sovietų partijos aktyvius narius, priešinosi bolševikų mobilizacinėms priemonėms Dešiniakrantėje ir Vakarų Ukrainoje. Tačiau 1944 m. jie susidūrė su dar viena jėga – NKVD vidaus kariuomene, kuri buvo geriau aprūpinta ir apmokyta nei sovietų partizanai. Todėl sukilėlių praradimai ėmė didėti. Ukrainos SSR NKVD duomenimis (1944 m. kovo mėn.), per 65 operacijas žuvo 1 129 UPA ir OUN nariai, o nuo kovo 7 d. iki balandžio 7 d. dėl 109 čekistų operacijų nužudyti 2,6 tūkst. sukilėlių ir pagrindžio kovotojų, 3 256 pateko į nelaisvę. NKVD vidaus kariuomenės nuostoliai – 112 žuvusiųjų ir 90 sužeistųjų⁷⁴.

Fronto linijai kirtus Ukrainos sienas, prasidėjo paskutinis, dramatiškiausias Ukrainos nacionalinio išsivadavimo judėjimo ir Stalino režimo konfrontacijos laikotarpis.

1945 m. sausio 25 d., Ukrainos SSR NKVD duomenimis, respublikos teritorijoje veikė 496 OUN ir UPA koviniai vienetai (25 353 žmonės)⁷⁵. Kovo 15 d. (tai yra tą dieną, kai turėjo būti padarytas galas nacionalistiniams dariniams), remiantis Lvivo srities partijos komiteto informacija, srityje buvo likusios 49 „gaujos“ (1 200 kovotojų), Voluinės srityje – 7 (704), Rivnės – 55 (1 160), o Drohobyčo – 69 (1 384), Stanislavivo – 11 (2 150), Ternopolio – 79 (1 908), iš viso – daugiau nei 200 vienetų⁷⁶. Tada Maskva nusprendė panaudoti naują nacionalinio išsivadavimo judėjimo neutralizavimo taktiką – blokadą. Ukrainos KP(b) CK plenumo buvo pristatyti du mėnesius trukusių „čekistinių karinių operacijų“ rezultatai: nužudyta 11 tūkst. UPA karių ir OUN narių, 26 tūkst. paimti į nelaisvę, 22 tūkst. pasidavė⁷⁷. Per susirėmimus su NKVD kariuomene žuvo daug OUN vadovybės atstovų ir UPA vadų, konkrečiai OUN vedlys Ukrainos šiaurės vakarų žemėse Kliačivskis slap. Klymas Savuras, grupių susivienijimo „Zavychost“ vado pavaduotojas ir būstinės viršininkas Oleksijus Hromadiukas slap. Ostrizkas-Holubenka, brigadų „Pyliavci“ (slap. Lysas), „Cholmska“, „Buriaria“, „Pomsta Krut“ (slap. Verchovyneć ir Kryha-Nazar), „Pamjat Bazaru“ (slap. Jarok) vadai, UPA vado pirmasis pavaduotojas ir būstinės viršininkas Karpovyčius, Vakarų UPA vado pavaduotojas slap. Kreminis, OUN Pietų krašto šakos vedlys slap. Borysas. Į nelaisvę pateko UPA šiaurės vakarų grupės vadas Jurijus Stelmaščukas, OUN(B) Centrinės šakos narys Petro Dužas, OUN spaustuvės vedėjas ir ūkio referentas J. Myroslavas, UNO(B) Centrinės šakos narys I. Pereryvskis-Danyščukas slap. Harmatiukas⁷⁸.

⁷³ Л. Шанковський, *op. cit.*, p. 46.

⁷⁴ Анатолій Кентій, *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.* [Ukrainos sukilėlių armija 1944–1945 metais], Київ: Ін-т історії України, 1999, p. 111–113.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 152.

⁷⁶ Літопис УПА, *Нова серія* [UPA metraštis. Naujoji serija], т. 3: *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України* [Kova su UPA ir nacionalistiniu pogrindžiu: Ukrainos komunistų partijos CK direktyvos], Київ, Торонто, 2001, p. 145.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 234, 238.

⁷⁸ Анатолій Кентій, *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр...*, p. 151.

Pirmoji „didžioji blokada“ nedavė norimų rezultatų, todėl iškart prasidėjo antroji, kuri tęsėsi iki 1945 m. birželio. Tuo pat metu buvo naudojamos NKVD ir Valstybės saugumo liaudies komisariato (NKGB) specgrupės, kurių sudėtyje buvo buvusių išsivadavimo judėjimo dalyvių. 1945 m. viduryje veikė 156 specgrupės (1 783 žmonės). Apsimesdami UPA kariais, jie žudė ir ėmė į nelaisvę sukilėlius. Sukūrė specialiųjų grupių demaskavimo priemonės, nepriklausomybės judėjimo ir OUN Saugumo tarnybos lyderiai privertė NKVD ir NKGB organus atsisakyti naujų specgrupių kūrimo⁷⁹.

Daug UPA karių paliko jos gretas, patikėję amnestiją žadėjusia sovietų valdžia. Paskelbus Ukrainos SSR Liaudies Komisarų Rados ir Aukščiausiosios Rados Prezidiumo bei Ukrainos komunistų partijos (b) CK kreipimąsi į vakarinių Ukrainos sričių darbininkus, valstiečius ir inteligentiją, šimtai sukilėlių ir pogrindžio narių išreiškė norą sudėti ginklus. Stalinas ir Nikita Chruščiovas pritarė išsivadavimo judėjimo dalyvių viešoms egzekucijoms Javorive, Drohobyče, Boryslave, Stryjuje, Oleske, Horochive ir kituose miestuose, kurios turėjo įbauginti ir paralyžiuoti šio judėjimo socialinę bazę.

1945 m. lapkričio 5 ir 15 d. Ukrainos SSR vadovybė paskelbė raginimus, žadančius amnestiją tiems, kurie savo noru nutrauks pasipriešinimą. Tuo pačiu metu į regioną atvyko sustiprinti kariniai daliniai. Dėl pritaikytų priemonių Ukrainos pogrindžio ir sukilėlių pajėgos patyrė rimtų žmogiškųjų, materialių ir moralinių nuostolių. „Kovos su banditizmu“ rezultatai buvo apibendrinti Ukrainos SSR NKVD informaciniame dokumente (1946 m. sausio 16 d.): nuo 1944 m. vasario iki 1946 m. sausio 1 d. įvykdytos 39 778 čekistinės karinės operacijos, nužudyta 103 313 asmenų, sulaikyti 110 785 „banditai“, suimta 8 370 OUN narių ir 15 959 „aktyvūs sukilėliai“, pasidavė 50 058 žmonės⁸⁰. Dėl sistemingo propagandos priemonių, karinių ir specialiųjų operacijų derinimo išsivadavimo judėjimas patyrė nepataisomų nuostolių. Nevienodas materialinis ir žmogiškasis šalių potencialas; OUN ir UPA atskyrimas nuo išorinių paramos (ypač politinės) šaltinių; gyventojų nuovargis dėl ilgo karo, valstybės struktūrų teroras ir OUN ir UPA spaudimas; daugelio antisovietinio pasipriešinimo dalyvių nusivylimas lėmė Stalino režimo pranašumą ir ženkliai sumažino pasipriešinimo mastą.

Šiuo sunkiu laikotarpiu OUN teoretikai ir lyderiai, UPA vadovybė ėmėsi demokratiškai atnaujinti nepriklausomybės judėjimo doktrines konstrukcijas ir organizacines bei politines formas. Tačiau tokiomis sąlygomis sukurti viršpartinių visos Ukrainos institutų nepavyko.

⁷⁹ Іван Г. Білас, *Репресивно-каральна система в Україні...*, кн. 2, р. 460–464.

⁸⁰ *Державність [Valstybingumas]*, 1992, d. 7, p. 48.

Vertinant Ukrainos nacionalinio išsivadavimo judėjimo fenomeną, reikėtų suformuluoti keletą išvadų ir apibendrinimų.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, reikia pabrėžti, kad Antrojo pasaulinio karo metais vykusį tautiškai sąmoningos, nenutautintos, nedemoralizuotos Ukrainos tautos dalies ir Maskvos imperializmo priešprieša apėmė ideologinę, politinę, etnokonfesinę ir ginkluotųjų pajėgų sritis. Neigdama ukrainiečių prigimtinę teisę laisvai pasirinkti politines ir visuomenines socialinio gyvenimo organizavimo formas ir turėti suverenią valstybę, Maskva siekė visiškai praryti Ukrainą, kad pasisavintų jos žaliavas ir žmogiškuosius išteklius. Trečiojo dešimtmečio pradžioje sunaikinęs nacionalinį valstybingumą, bolševikų totalitarinis režimas vykdė ukrainiečių genocido politiką. Tam tikras nuolaidas, pvz., nenuoseklią ir trumpalaikę „ukrainizacijos“ politiką, kvazivalstybinio administracinio teritorinio darinio – Ukrainos SSR (įeinančios į SSRS sudėtį) – sukūrimą, JT nario statuso užtikrinimą Ukrainos SSR derėtų laikyti fiktyviais bandymais užmaskuoti tikrąją situaciją: totalų centralizmą, Kremliaus savivalę, vulgarių komunistinių politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo formų primetimą, nutautinimą, ukrainiečių rusifikaciją ir asimiliaciją.

De facto Antrasis pasaulinis karas ukrainiečių tautai nesibaigė pergale prieš nacizmą, nes Ukraina susidūrė su kitokios (bolševikinės) totalitarinės sistemos visišku diktatu. Net tapusi *de jure* suverenia valstybe, Ukraina liko griežtoje Maskvos orbitoje. Šiandieninis Rusijos karas su Ukraina liudija, kad karas už nepriklausomybę nėra baigtas. Dabartinis jo etapas turėtų tapti lemiamu ir pagaliau išvaduoti Ukrainos žmones iš imperinio Rusijos jungo.

Oleksandr Lysenko

(Ne)baigtas Antrasis pasaulinis karas Ukrainoje

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas vienas sudėtingiausių ukrainiečių tautos istorijos laikotarpių – Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Šis tyrimas siekia parodyti didžiausio žmonijos istorijoje ginkluoto susirėmimo, pasižymėjusio realia depopuliacijos grėsme ir atėmusio iš ukrainiečių prigimtinę apsisprendimo teisę, egzistencinį poveikį ukrainiečiams. Ne tik didieji, bet ir mažesni tarptautinių santykių arenas žaidėjai buvo asmeniškai suinteresuoti užvaldyti Ukrainos teritorijas, žaliavų, pramonės ir žmogiškuosius išteklius. Tačiau Maskva laikė Ukrainą savo neriboto viešpatavimo sritimi ir naudojo visas priemones, kad „Ukrainos klausimas“ būtų išspręstas pagal jos scenarijų. Molotovo–Ribentropo paktas tapo tik laikina sovietų diplomatijos sėkme, juk Hitleris turėjo savų planų dėl ukrainiečių žemių. Pirmoji sovietizacija nedviprasmiškai pademonstravo Kremliaus ketinimus 1939–1940 m. prijungtuose Ukrainos regionuose įgyvendinti bolševikų projektą. Susidūrus dviem totalitarinėms sistemoms – sovietinei ir nacistinei – Ukrainos savarankiškos politinės jėgos sugebėjo susitelkti, kad pasipriešintų ir apgintų esminius Ukrainos tautos interesus. Ukrainos nacionalistų organizacija, kitų politinių grupių atstovai sudarė ginkluotus dalinius – Polesės sečę, Ukrainos sukilėlių armiją, grupinius savigynos būrius, kurie pradėjo kovą su vokiečių ir sovietų okupacine kariuomene ir administracija. Ši nesimetriška konfrontacija turėjo didelę politinę, moralinę ir psichologinę reikšmę, nes patvirtino „Ukrainos idėjas“ gyvybingumą ir kovos už Ukrainos valstybingumo atkūrimą nenutrūkstamumą. Stalino režimui prireikė virš 10 metų Ukrainos nacionaliniam išsivadavimo judėjimui nuslopinti. Tačiau ukrainiečiai nesusitaikė su komunistine tironija ir priešinosi jai iki SSRS žlugimo. Dabar, priešinantis agresorei Rusijai, Ukraina galutinai nutraukia ryšius su imperine praeitimi ir įsitvirtina kaip nepriklausoma, demokratinė valstybė. Metodologiniai tyrimo metodai remiasi teoriniais koncepciniais pagrindinių tyrėjų darbais, tarpdisciplininiais analitiniais ir interpretaciniais įrankiais ir šiuolaikiniu tezauru.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Ukrainos klausimas, nepriklausomybė, politinė nacija, valstybingumas, Antrasis pasaulinis karas, Rusija, Vokietija, okupacija, deportacijos, teroras, genocidas.

Олександр Лисенко

(Не)завершена українська Друга світова війна

РЕЗЮМЕ

У тексті розглядається один з найскладніших періодів у історії українського народу – події Другої світової війни.

Мета цієї розвідки полягає в тому, щоб показати екзистенційний характер найбільшого збройного зіткнення в історії людства для українців, який визначався реальною загрозою депопуляції, а також позбавленням їх природного права на самовизначення. Не тільки великі, а й менші актори міжнародних відносин мали власну зацікавленість в українських територіях, сировинних, промислових та людських ресурсах. Однак Москва вважала Україну сферою її безроздільного панування і використовувала всі засоби для розв'язання «українського питання» за власними сценаріями. «Пакт Молотова – Ріббентропа» став лише тимчасовим успіхом радянської дипломатії, адже Гітлер мав свої плани на українські землі. Перша радянська недвозначно засвідчила наміри Кремля реалізувати у приєднаних 1939–1940 рр. українських регіонах більшовицький проект. В умовах зіткнення двох тоталітарних систем – радянської і нацистської – українські політичні сили самостійницького спрямування зуміли організуватися для спротиву і захисту корінних інтересів народу України. Організація українських націоналістів, представники інших політичних груп створили збройні формування – «Поліську Січ», Українську повстанську армію, кушові самооборонні відділи – які розгорнули боротьбу проти німецьких і радянських окупаційних військ і адміністрації. Це асиметричне протистояння мало велике політичне і морально-психологічне значення, стверджуючи вітальність «української ідеї» і неперервність боротьби за відновлення української державності. Сталінському режиму потрібно було понад 10 років, аби придушити національно-визвольний рух в Україні. Та українці не змирилися з комуністичною тиранією і чинили їй опір до падіння СРСР. Нині, у протистоянні з російським агресором, відбувається остаточний розрив України з імперським минулим й утвердження її як незалежної, демократичної держави.

Методологічні підходи дослідження базуються на теоретико-концептуальних напрацюваннях провідних дослідників, міждисциплінарному аналітичному й інтерпретаційному інструментарії та сучасному тезаурусі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: «Українське питання», суверенітет, політична нація, державність, Друга світова війна, Росія, Німеччина, окупація, депортації, терор, геноцид.